

השכלה. גבוהה?

פרופ' שמואל ליימן-ווילצין, ראש המחלקה למדעי המדינה, אוניברסיטת בר-אילן

בלוג מס' 35 – להיות מרצה בישראל: עלויות ותועלות

לפני כעשרים שנה נהגתי לצאת מהבית פעם בשבוע מוקדם בבוקר לשחק טניס. יום אחד, פגש אותי שכן, הביט במחבט ובמכנסיים הקצרים ושאל עם חיוך ממזרי: "יוצא לעבודה, אה?" עמדו בפניי אחת משתי אופציות: להתאפק ולשתוק או לתת לו הרצאה ארוכה שתסביר לו מה זה באמת להיות מרצה בישראל. שתקתי וחייכתי בחזרה. עתה הגיע הזמן להסביר לכל מי שאינו מבין, מה פירוש הדבר להיות מרצה וחוקר במוסדות ההשכלה הגבוהה בארץ.

נתחיל בפירוט ההשקעה. אין מקצוע שדורש יותר שנות לימוד. 12 שנה עוברות עד לסיום התיכון; תואר ראשון- שלוש שנים נוספות, תואר שני עוד שנתיים (בד"כ שלוש, אבל לא נדקדק בקטנות), ותואר שלישי כחמש שנים בממוצע. סך הכל: עשרים ושתיים שנות לימוד. המשמעות בארץ בה קיימת גם חובת שירות צבאי – כמעט אף אחד אינו מתחיל קריירה אקדמית לפני גיל שלושים ואחת-שתיים; הרוב אף מתחיל בכך כמה שנים מאוחר יותר.

ואז – אחרי כל ההכנה הארוכה הזאת – מחכות למרצה עוד כשמונה שנים עד לקבלת קביעות! באוניברסיטת בר-אילן, הפז"ם של הקידום היא שלוש שנים מ"מדריך ד"ר" עד "מרצה" ועוד חמש שנים מדרגת "מרצה" עד "מרצה בכיר", שבו מתקבלת (לרוב, אך לא תמיד) הקביעות המיוחלת. מי שאינו עובר את המשוכה של "מרצה בכיר" נפלט מהמערכת, כלומר מאבד את המשרה בתקן – ולהזכירכם, מדובר באדם בסביבות הארבעים. סיכום ביניים: לימודים ארוכים ומפרכים; "התמחות" הארוכה ביותר מבין כל המקצועות בישראל בטרם קבלת קביעות – עם סיכוי לא מבוטל להיפלט, מאחר שהקביעות ניתנת על סמך קריטריונים מקצועיים נוקשים ובשום פנים ואופן (שלא כמו ברוב המקצועות האחרים) על פי שנות ותק.

ומה נדרש מהמרצה באקדמיה? ראשית, מחקר (תיכף תבינו מדוע לא רשמתי "הוראה" במקום הראשון). ה"הספק" הנדרש לקידום בדרגות הנמוכות לקראת קבלת קביעות הוא בערך שניים עד שלושה מאמרים בכתבי-עת שפיטים לשנה (שוב, במשך 5-8 שנים). אמנם, פה ושם ניתן להוציא שניים עד שלושה מאמרים מפרויקט מחקר אחד, אולם בהתחשב בכך שבממוצע כתבי-העת המובילים מקבלים לפרסום כ-20% בלבד מהמאמרים המוגשים – ובכתבי-העת היוקרתיים ביותר, אלה שממש נדרשים להעלאה בדרגה, אחוזי הדחייה מתקרבים ל-90% – ניתן להבין עד כמה קשה לפרסם.

שנית, הוראה. מדוע במקום השני? כי מבחינת האוניברסיטה (קצת פחות במכללות) טיב ההוראה כמעט שאינה נחשבת בתהליך הכולל של קביעת ההעלאה בדרגה. מאז ומתמיד הסיסמה הקובעת הייתה ונתרה: publish or perish – לפרסם או לחדול להיות. ובכל זאת, המרצה נדרש להעביר קורסים – ארבעה שנתיים במשרה מלאה רגילה, קרי שמונה שעות שבועיות לאורך השנה האקדמית. נשמע מעט, נכון? אז הנה פירוט של מה שמסתתר מאחורי המילים הצנועות "8 שעות הוראה" (4 הסעיפים הראשונים):

- א- הכנת הקורס: פעם בכל כמה שנים על המרצה להכין קורס חדש. לפי הניסיון שלי, על כל שעת הוראה אני מקדיש חמש שעות הכנה להרצאה חדשה. במלים פשוטות, קורס חדש ידרוש ממני כ-250 שעות של כתיבת ההרצאות וזה אינו כולל קריאת חומר רקע, הכנת מצגות או חומרים אודיו-ויזואליים אחרים, וגם לא כתיבת הסילבוס ושאלות המבחן.
- ב- בדיקת עבודות ומבחנים: בדיקת עבודה רגילה גוזלת כחצי שעה עד שעה; עבודה סמינריונית עד שלוש שעות (הרי לא רק קוראים אלא גם מתקנים ומעירים). בדיקת מחברת מבחן רציני – עד חצי שעה. בהנחה שבממוצע ישנם שלושים סטודנטים לקורס, מדובר על עוד כמה עשרות שעות טובות כל שנה לבדיקת מבחני כל הקורסים.

- ג- עדכון קורסים: אמנם זה דורש פחות זמן מהכנת קורס חדש, אולם מדובר בכל הקורסים (מלבד קומץ קורסים בעלי אוריינטציה היסטורית, כגון "תולדות המחשבה המדינית"): רענון הרשימה הביבליוגרפית; הבאת דוגמאות טריות מהשטח; שינוי נושאי העבודה; וכו'.
- ד- שעות קבלה: רשמית, שעתיים בשבוע; בעידן הדוא"ל, הייעוץ לסטודנטים יכול להגיע להרבה יותר מכך (ראה [בלוג 32](#)).
- ה- הנחיית תלמידי מחקר: ייעוץ והכוונה לכותבי תזה בתואר שני, ודוקטורטים לתואר שלישי, כולל קריאת הצעות המחקר והעבודות עצמן – בד"כ קריאה כפולה של כל עבודה (לפני ואחרי התיקונים). נכון אמנם, כי כאשר יש ארבעה מונחים לתואר שני (או שני דוקטורנטים) יורד קורס אחד ממערכת השעות של המרצה, אולם הרבה מרצים מנחים מספר גדול בהרבה ממינימום זה – וללא כל תגמול.
- ו- הכנת מאמרי מחקר וספרים: על כך כבר הערתי לעיל, אולם יש לדעת שאם מאמר אינו מתקבל אי אפשר סתם למחזר אותו ולשלוח לכתב-עת הבא בתור. זאת מאחר שלכל כתב-עת שיטות מראי מקום ורישום ביבליוגרפי קצת שונה, שלא לדבר על מכסת מלים אחרת. (יש לציין שבמדעי החברה אסור לשלוח בו בזמן מאמר ליותר מכתב-עת אחד – ותהליך הקבלה יכול להימשך שלושה עד שישה חודשים, וזאת ללא שום ביטחון שהמאמר יתקבל בסופו של דבר).
- ז- הכנת והגשת "הרצאות" (בלועזית "papers") בכנסים, ימי עיון וכו': אלה בד"כ פרי המחקר של המרצה. ואולם ישנן פניות רבות למרצים להרצות מתוך מומחיותם על ענייני דיומא (בימי עיון, למשל).
- ח- ועדות: מערכת ההשכלה הגבוהה בארץ בנויה על עבודה "התנדבותית" קולגיאלי. אפילו אם מרצה לא יכהן כראש מחלקה לעולם, יהיה עליו להשתתף בישיבות רבות מספור בוועדות אין-ספור: של המחלקה (הוראה, כספים, ספרייה, העלאה לדרגה, פיטורין והעסקה וכו') ושל האוניברסיטה (ועדות מקצועיות אשר דנות בקידום מועמדים; משמעת; שיפור הוראה; ועוד). ועל כל זה, מפעם לפעם יתבקשו המרצים לשבת גם בוועדות מקצועיות להעלאה בדרגה של מועמדים מחוץ לאוניברסיטה מאחר שכל ועדה כזו בד"כ כוללת גם חבר אחד שאינו מתוך המערכת.
- ט- הכנת הצעות מחקר לקרנות: ברוב המקצועות קיימת דרישה של האוניברסיטה שמרצה גם יפגין את יכולתו המחקרית ע"י קבלת מלגות מחקר (research grants) מקרנות ממלכתיות ובינלאומיות. הכנת הצעה אחת רצינית כזאת יכולה בקלות לדרוש מאה שעות.
- י- קריאת חומר בתחומי התמחות: חוקר ומרצה חייב להתעדכן, לא כן? כלומר, אנו קוראים לא רק תכנים ממוקדי-מחקר ספציפי, אלא בכלל חומרים חשובים שמתפרסמים בצורה שוטפת (ע"ע: "שיטפון").
- יא- קריאת חומר כקדם-בודק או כשופט: עמיתים שולחים עבודות בהכנה אחד לשני לקבלת משוב; רוב החוקרים שמגיעים לדרגה גבוהה יחסית קוראים מאמרים כשופטים לכתבי-עת ו/או עבור כנסים אקדמיים.
- יב- הופעות בתקשורת: יגידו מי שיגידו שהמרצה לא רואה בהופעות תקשורתיות "עבודה" אלא "כיף" ו"קידום עצמי". ברור שאין זה עינוי, אולם באיזשהו שלב ה"כיף" נעלם והרגשת "שליחות ציבורית" (במקרה הטוב) תופסת את מקומו. מילא רדיו ועיתונות כתובה: מדברים בטלפון עשר דקות בשידור חי וזה נגמר; אבל טלוויזיה? נסיעה לאולפן; איפור; הופעה בתוכנית; נסיעה בחזרה הביתה – והופס! הלך חצי יום...
- יכולתי להוסיף עוד תפקידים ומשימות אבל נדמה שהתמונה ברורה. המרצה/חוקר דומה ללהטוטן המחזיק תריסר כדורים באוויר במקביל! וכל זה כשהשעון מתקתק (בשנים הראשונות) והדרישות מהמרצים על ידי המערכת הולכות וגדלות במהלך השנים (פעם 10 מאמרים הספיקו כדי לקבל דרגת "מרצה בכיר"; היום 12-15 הם הנורמה הנדרשת).
- אם כן, מדוע בכלל להכניס את הראש הבריא (והרי דבר אחד ברור: אנשי המקצוע הם אנשים אינטליגנטיים ביותר) למיטה כל כך מלחיצה? האם יש בכלל יתרון במקצוע, המושך לא מעט מהמוחות הטובים בחברה?
- ודאי שכן. כל מרצה יכול להוסיף עוד נקודת זכות לרשימתו, אולם נדמה לי שישנם שלושה יתרונות עיקריים:

- 1- חופש גדול (יחסית) בבחירת הנושאים בהם נעסוק – הן בהוראה (80% מהזמן) ובמחקר (בערך 90% מהמקרים). אמנם, בנסיבות מסוימות – למשל, כשהאוניברסיטה זקוקה ל"תקורה" מקרנות מחקר – ילחצו על החוקר להציע מחקר "אטרקטיבי", אולם אצל רוב המכריע של החוקרים ההחלטה מה ואיך לחקור נטולת לחצים חיצוניים והבחירה באה מתוך עניין של החוקר עצמו.
- 2- עבודה יצירתית ומאתגרת אינטלקטואלית, שהרי אם אנו בוחרים את הנושאים, ברור שהם יעניינו אותנו – וככל שהם "חדשים ומקוריים" יותר, כך גם יקבלו תהודה גדולה יותר בעולם האקדמי ואולי גם המעשי.
- 3- זמן-גמיש. זהו פרדוקס: מחד גיסא, אנו עובדים בממוצע הרבה יותר מארבעים שעות בשבוע; מאידך גיסא אנו עובדים מתי שאנו רוצים. נכון, היו ימים ששיחקתי טניס בין 8 ל 10 בבוקר – אבל ברור שהשכן המחייך בחיים שלו לא העלה בדעתו לעבוד עד 1:00 לפנות בוקר מספר פעמים בשבוע כפי שאני עושה (ולא רק אני, כפי שניתן להבין מהדוא"לים המסתובבים חופשי בשעה זו).

בטח שמת לב, שלא הזכרתי משכורת. השכר אינו רע וההטבות הנלוות דווקא טובות (כגון קרן לנסיעות לכנסים בחו"ל), אולם בהתחשב בהשקעה האדירה בשנות לימוד וגם ב-IQ הגבוה של העוסקים במקצוע זה, ברור שרובנו היינו יכולים להשתכר טוב יותר במקצועות חופשיים אחרים. מי שמחפש עושר, מוטב לו לקצור בשדות אחרים.

בפרספקטיבה של כמעט שלושים שנה במקצוע, האם הייתי בוחר אחרת לו ידעתי למה אדרש? חד וחלק לא – הייתי בוחר באותו מסלול מקצועי, ובשמחה. אבל האם זהו מקצוע לכל אדם חכם? ברור שלא, כי ישנם שני מאפיינים נוספים שנדרשים מכל מרצה/חוקר כדי להצליח: עצבי ברזל (לשנים הלחוצות הראשונות) וסיבולת עבודה גבוהה למדי (במשך רוב שנות הקריירה). ועוד לא התייחסתי לצורך בתמיכת בן/בת זוג – אבל זה כבר נושא לבלוג אחר....

wilzis@mail.biu.ac.il